

Ritus, tradició i set sivelles de plata

Des del passat diumenge dia 16 de juny, fins al proper dimarts dia 25, tenen lloc a Ciutadella de Menorca les festes de Sant Joan: "La festa més festa de totes les festes", asseguren cacofònics els "santjoaers". Vet aquí el guió de la gresca.

Això era i no era un llibre de saviesa anomenat de *Les Set Sivelles*; un vell manuscrit que tothom ha oït esmentar i ningú no sap on rau. Molts el cerquen, perquè conta la tradició que guarda la història dels orígens de les festes de Sant Joan de Ciutadella. Si algú en vol la neta, que deixi de regirar arxius medievals; que oblidí intepretacions paganes de culte al solstici; que desi hipòtesis d'erudits de biblioteca; que deixi estar disputes sobre arrels religioses o cavalleresques i que, en un esclat d'evidència, guaiti un 24 de juny pels finestrans de reclusió ombrívola on llig, s'afanya i desxi-fra cal·ligrafies d'antany. S'adonarà amb un cop d'ull i de sol i de color i de calor què és Sant Joan, què són i com són les festes populars de Ciutadella de Menorca.

Ben segur que no trobaríem enlloc unes festes tan investigades pels historiadors, tan documentades, anotades i farcides d'annals. Fóra mal de fer trobar-ne d'altres; unes festes populars acaramullades d'articles de divulgació, de monografies de recerca, de taules rodones, col·loquis populars, treballs d'anàlisi sociològica, de tantíssima abundància poètica. No. Sembla impossible que la festa d'un poble, una festa de carrer, hagi produït una allau d'intel·lectualitat, d'experts i savis en la matèria, que descansa sobre milers i milers de pàgines editades. Tot un avenc ben fondo, i sols una raó ho explica: no són unes festes per a l'entreteniment, ni un cau de disbauxa, de cants, crits o xumes, malgrat que

s'hi doni tot això. Tampoc no són unes vacances, o un vulgar pont laboral. Són un tarannà, una idiosincràsia ritualitzada.

L'inici de l'estiu, el juny, el pont i, àdhuc el sant com a idea hagiogràfica, esdevenen la qüestió menys important. Altres són les essències.

Sant Joan de Ciutadella és alguna cosa més que una festa celebrada just en el quinzell estival. Procla-

Sembla impossible que la festa d'un poble hagi produït una allau d'experts que descansa sobre milers de pàgines editades.

men els entusiastes (que s'han guanyat substantiu propi: "santjoaers") que "és la festa més festa de totes les festes". Potser l'ús d'una calculada cacofonia és l'única manera rotunda d'aproximar-nos amb una frase a una tradició popular tan pletòrica que quan els ciutadellencs no la viuen, l'estudien.

Més enllà d'insularitats. La fama de Sant Joan travessa murs, i avui coneix una etapa de plenitud. Ultrapassa fronteres, i s'hi acosten riudades de dins i fora de

l'illa per a gaudir-ne. Uns 20.000 visitants s'esperen enguany.

Emperò què són i com són, d'on vénen i com es desenvolupen? L'acumulació de molts segles i de feixos de documents al damunt d'una tradició immemorial complica l'explicació diàfana, unívoca.

Hi manquen respostes definitives per a totes quatre preguntes. Són -intensem-ho- la forma popular amb què el poble de Ciutadella celebra cada any, pel juny, la festa en honor a sant Joan Baptista, declarat patró de la ciutat. Es desenvolupen en tres dies: el diumenge anterior a la festivitat, el 23 i el 24, a més d'un refegit el 25, reservat al descans i, a tot estirar, al fruïment d'una revetla de música dolça al fosquet, quan els cossos estan cruïxits i la melangia dansa.

Pel que fa als interrogants de com són i d'on vénen, maldarem per fer-vos la versió escrita d'una litúrgia popular que, tanmateix, demana de ser viscuda, de participar-hi, i que grinyola incòmoda en reduir-la a mots. És ben pobre el codi de l'escriptura per plasmar la riquesa plàstica, protocol·lària i de sentiment popular davant la festa.

Del que es tracta formalment és de retre lloances a la figura de sant Joan Baptista, titular d'una petita ermita rural del terme, una de les més antigues de l'ordenació parroquial menorquina, que ja apareix esmenada en un document de 1303 que manà de redactar el "bon e savi" rei En Jaume II de Mallorca. Se'n diu església de Sant Joan de Missa, o de Monastrell i Artrutx en èpoques reculades.

Les celebracions en honor al sant les porten a terme uns personatges anomenats caixers i cavallers. Tots alhora formen una cavalcada (o qualcada en menorquí) que té cura de verificar els goigs religiosos, a la vegada que constitueixen el centre permanent de la festa popular en el decurs de tot el programa que despleguen.

La Junta de Caixers. Els caixers, integrats en una junta homònima de sis individus, regeixen la celebració durant un bienni. Enguany s'enceta el penúltim d'aquest segle (1996-97). Els seus membres són: el caixer senyor, com a president que cal que sia de la noblesa local, el caixer capellà (o sa capellana), dos caixers pagesos, el caixer casat (o menestral) i el caixer fadrí (que alterna en cada bienni la condició de menestral, com enguany, o de pagès). Els cavallers, en nombre indeterminat cada any, formen un conjunt de genets que tenen en comú la condició de pagesos o missatges del terme de Ciutadella que treballen en una finca agrícola.

Tot plegat, caixers i cavallers componen la representació viva de la festa, alhora que reflecteixen l'antiga estructura estamental de la societat menorquina d'abans de l'Antic Règim. Els braços o estaments, idò, resten reproduïts, fins i tot perpetuats, en l'estructura de la qualcada. Aquesta estructura social, però, ja no compleix cap funció sociològica, que ha quedat anul·lada en benefici de la identitat de la mateixa festa. Ells en són la seva encarnació anyal.

Res no s'ha descobert de precís

sobre la data d'institució i l'origen històric d'aquesta organització de la festa de Ciutadella, però sí de la seva naturalesa primitiva. Neix de l'Obreria de Sant Joan Baptista, un organisme que, com molts d'altres de la mateixa classe, era constituït per privilegi de la Universitat General de Menorca i Particular de Ciutadella, és a dir, la institució política implantada a l'illa per la Corona Catalano-aragonesa en finir el segle XIII.

Tenia caràcter associatiu. Entre les seves obligacions figurava la

Dalt, església de Sant Joan de Missa. L'ermita rural, una de les més antigues de l'ordenació parroquial menorquina, apareix esmentada en un document de 1303 que manà de redactar el "bon e savi" rei En Jaume II de Mallorca. Baix, missa de Caixers a la Catedral. (Fotos: Lluís Real)

El bot del cavaller. El replec va farcit de bots, de crits i alegria de la gent, que va darrere els cavalls, adornats amb buldrifes de vellut, corona a la testera, ornaments amb clavellines vermelles i la coa recollida amb flocs de seda. (Foto: Lluís Real)

d'encarregar-se del manteniment de l'ermita, prestar serveis benèfics i organitzar la festa del sant titular. La Universitat, doncs, feia els nomenaments dels membres que l'havien de dirigir. La composició resultant era un reflex dels diferents estaments socials d'aleshores: el clergat, la noblesa, l'artesànat i la pagesia.

Actuaven per un període que ha variat al llarg de la història. Avui són biennals d'ençà del 31 de juliol de 1589. La incorporació del caixer fadrí a l'Obreria és relativament tardana. És de 1611, i exercirà de penoner a partir de 1658, innovació que va deixar establerta la moderna composició de la Junta de Caixers, la mateixa junta que podem contemplar en una qualcada de qualsevol Sant Joan actual.

A diferència, però, de les antigues, avui només conserva una funció de les esmentades abans: fer festa, festa grossa i espectacular.

A la qualcada també hi pren part el flabioler, que va damunt d'un ase en tost d'un cavall semental com els altres. Mentre encapçala la formació, fa sonar un tambor i un flabiol, instrument de què se serveix per transmetre les ordres en el decurs del cerimonial i de cadascuna de les funcions.

El Dia des Be. El programa comença el diumenge anterior a la festa: és l'anomenat Dia des Be. Enguany cau el 16, dia en què es forma una comitiva amb la Junta de Caixers, el flabioler i un jove pagès que encarna la figura vivent del sant. La missió de la comitiva

Més de dotze hores triga la comitiva a recórrer a peu les cases, perquè alhora va fent l'acapta o recollida d'almoines.

és anar anunciant la pròxima celebració de les festes, cosa que fa visitant una a una les autoritats, propietaris de finques, famílies principals de la ciutat i les posades de tots els pagesos que hi cavalcaran.

La comitiva queda formada a les 9 en punt al palau del caixer senyor, Simó de Sintas i Zaforteza, aixecat al carrer de Sant Francesc, cantonada Sant Jeroni. A la sala noble de la casa, el caixer senyor lliura ritualment la bandera de Sant Joan al caixer fadrí, el menestral bijuter Antoni Florit Sampol de Palós, mentre al carrer la gernació espera emmudida, continguda i silenciosa que soni per primer cop el tambor i el flabiol. Sant Joan ha començat! De bell nou tot l'esperit d'un poble ocupa joiosament la ciutat.

Més de dotze hores triga la comitiva a recórrer a peu les cases, perquè alhora va fent l'acapta, o recollida d'almoines. Un temps es destinaven a les obres de l'església, però ara ajuden a pagar la beguda que el caixer casat (enguany, Joan Marquès Salord, electricista) oferirà a la junta en acabar l'esgotadora jornada, a prop de mitja nit, i després d'haver passat per un centenar llarg de visites.

Aquest dia la gent acompanya la comitiva per tots els carrers. Mira, encercla i s'esglaia quan aquella va i ve observant una formació escrupolosa i jeràrquica. Sobretot cal fixar-se en s'homo des be, puix que transita vestit amb dues pells de be, una davant i l'altra darrere, sota un sol rabiós d'estiu. Porta els peus nus, marcats amb creus d'almangra (també al front), mentre que al cap mostra una aurèola brodada amb el signe de l'Agnus Dei. I la cosa més admirable és que, a més, tragina a be-coll (mai tan ben dit) un be viu. Són devers 45 o 50 quilos de pes que carrega i descarrega en cada parada amb orgull palès. El be, vetllat com ha estat tota la matinada a la posada del caixer pagès, llueix blanc com un núvol; de fet, el costum exigeix triar-lo no pigat. Va endiuementat, flairós, amb flocs de seda de colors que li ha cosit madona a les llanes mai no trasquilades des que va néixer al lloc.

En acabar, l'animal serà del portador, i la carn se la repartirà amb l'ajudant que l'ha assistit: 3/4 per a ell i la resta per a l'auxiliar. De fet, la carn queda a casa, a casa del caixer pagès de més edat que ha hagut de posar el be. I és que enguany s'homo des be és fill de l'esmentat pagès, Bartomeu Moll Bosch, l'amo de la finca Torre Llafuda.

Dissabte de Sant Joan. Dissabte s'anomena el dia de la vigília de la festa. Ciutadella ja delira. Són devers les tres del capvespre, i el flabioler, muntat sobre l'ase i ben mudat amb frac al gust del XIX, es dirigeix tot dret a cal caixer senyor. Descobert de la seva guindola (el capell bicorn negre), puja les escales i del primer replà estant demana permís al president per fer el re-

plec de tots els caixers i cavallers. Farà dues passades, la primera per advertir-los que es preparin i la segona per recollir efectivament tots els qui formaran la qualcada. Compondran una desfilada d'ordre invariable: flabioler, caixers fadrí i casat, els pagesos i tots els cavallers de menor a major.

El replec, és clar, va farcit de bots, de crits i alegria de la gent, de veus que canten, de gargamelles humides que retronen. El sol pega, els carrers vessen. Humitats que s'aferren. Amics que s'abracen. Olors calentes. Tothom darrere els cavalls, tan polits com van: buldrifes de vellut, corona a la testera, ornaments amb clavellines vermelles, la coa recollida amb flocs de seda.

Després recolliran la bandera a cal caixer casat i des d'ara el fadrí en tindrà gelosa cura. Tornen, sempre enmig de la cridòria popular, a buscar el caixer senyor, que a l'entrada del palau i dalt del cavall, saluda guindola en mà tota la qualcada. La comitiva llavors es dirigeix a casa del caixer capellà per recollir-lo. Enguany és mossèn Florenci Sastre i Portella, arxiver de la cúria i acreditat investigador de la festa. Ell defensa l'origen religiós de Sant Joan.

La formació, doncs, queda completa. La primera fita és anar a la plaça des Born, on té lloc el primer caragol, o sia donar-hi tres tombs. Per gran i espaiosa que sigui, no hi cabran tots. La gernació és impressionant. No hi ha una clapa al Born! Tothom espera amb deliri que el caixer senyor i sa capellana executin l'entrada oficial a la plaça. Tots dos ho faran al galop per aquest ordre. Quan el primer cavall hi posa la pota, saludaran descoberts de la guindola, i la música de la banda romprà a sonar les notes del *jaleo*, però el clam de la gent sempre és més fort, més eixordador. El cel se n'entem, i la terra de Ciutadella tremola d'emoció ancestral.

La qualcada, doncs, hi farà tres voltes, malgrat que poca gent de la que allí s'agombola recordarà que aquell ritual es feia antigament per demanar permís al governador per traslladar-se fora poble a l'ermita de Sant Joan de Missa, d'on ha-

vien de tornar, a sol post, en hora posterior a la "queda".

Cants de vespres. Al temple, accedint-hi segons marca la puresa del protocol solemnitat per constants tocs de tambor i flabiol, s'hi tenen els cants de vespres en honor del sant, fets en pla català. Abans del Concili Vaticà II eren completes en llatí. La cerimònia religiosa és presidida, és clar, per sa capellana. S'hi resa; la gent ompl de gom a gom la petita ermita, servant un dens silenci; i els cavallers sostenen candeletes enceses. Tot seguit ensaboriran un refresc a cas donat: aigua anisada, dolces i un cigar. I ja són tornats a poble!

En entrar a Ciutadella, suvora el molí de ses roques llises, tota la qualcada rep a mans d'en Tòfol

Quan el primer cavall posa la pota al Born, la música romp a sonar les notes del "jaleo", però el clam de la gent és més eixordador.

Pistola, manco el caixer senyor, una canya verda, símbol d'haver participat de les vespres, i alhora credencial per entrar a la beguda a cal caixer noble quan acabi la jornada. La canya la portarà tot el temps fins el final de la primera jornada. Si us hi fixau, al molí viu na Maria Juan Benejam, hospitalària santjoanera, cara i ulls del tarannà solidari dels ciutadellencs.

La bulla sols acaba d'esclatar. Hi ha molt santjoan per endavant: les darreres "pedregades" d'avellanes fruit de la batalla sostinguda pels qui no anaren a l'ermita; córrer a sa plaça (tres anades i vingudes, entre la d'Espanya i Pius XII); el caragol de Santa Clara; i la beguda a cal caixer senyor, que finirà no abans de les 4 o les 5.

Durant la celebració del caragol

LLUIS REAL

A l'esquerra, caixer amb una canya verda. En entrar a Ciutadella, tota la qualcada, excepte el caixer senyor, rep una canya verda, símbol d'haver participat de les vespres.

LLUIS REAL

de Santa Clara els gairebé 150 cavalls fan ample l'angostura dels carrerons sinuosos del centre antic atupit. La pols de l'arena que cobreix l'asfalt, les riuades de gent, les anades i vingudes, la piuladissa de les dones, les potes dels cavalls que s'alcen, que "fan entra", que "fan capadetes", l'alegria del gin amb llimonada que reblaneix la gola seca. Vet aquí uns trets gloriosos, essencials, inaudits, únics, de trobar-nos amarats dins l'ànima de santjoan: així mateix escrit, com a paraula substantiva.

Tot Ciutadella hi cap, al caragol de Santa Clara. Si anau amb compte, potser podreu veure la casa del baríton Joan Pons Àlvarez, que, envoltat d'amics, representa l'òpera més estimada, més difícil de la seva carrera. No hi ha per a ell Me-

S'Home des Be, amb un be viu a be-coll (mai tan ben dit). Aquest personatge transita, sota un rabiós sol d'estiu, amb els peus nus i marcats amb creus d'almangra mentre que al cap mostra una aurèola brodada amb el signe de l'Àgnus Dei.

LLUÍS REAL

Dalt, en Tòfol Pistola. És el personatge que lliura les canyes verdes als cavallers que els servirà de credencial per entrar a la beguda de cal caixer noble quan acabi la jornada (baix).

tropolitan més gran ni més compromès tots el junys de sa vida. També podreu conèixer la casa de na Fina Salord i n'Àngel, tot just revirant vers el carrerany de sant Cristòfol. No hi ha millor gin amb llimonada a tot el rodol. Si hi passau per davant, aturar-vos i serviros un got del còssil riquíssim i fresc, trempat amb fórmula secreta. Recuperareu forces i coratge. Santjoan no s'atura per ara, i de sant joan n'hi queda un bon grapat. Potser la vostra glopada coincidirà amb la beguda que ofereix a la qualcada el caixer senyor. Són devers les 5 de la matinada quan la comitiva resta desfeta, en espera del nou jorn.

A les 7, just el sol fa auba, de bell nou el replec. Gairebé no hi ha descans, perquè a les 9 cal tornar a fer el caragol de Santa Clara. Després, pels portals de sa Font, la comitiva baixa al pla de Sant Joan, on es desenvoluparan el capvespre les proves dels jocs medievals. Una nova enfilada de cerimonials, d'esclat popular prou engrescador que ni el sol tòrrid pot vèncer. Segon caragol al pla i tornada a dalt el poble: córrer a sa plaça, sovint d'una única anada i tornada, caragol de les onze a Santa Clara i, en una formació peu a terra, anada de caixers i cavallers a celebrar la missa de caixers.

Una nau que es romp. La banda l'encapçala, i tots entren per la porta principal. La nau és plena a rompre. Les dones es venten: cal combatre la calor espessa. Hi ha

un silenci dens, respectuós, que sols l'organista trenca fent sonar el "jaleo" quan la comitiva enfila la via sacra del temple. Acabada la llarga missa, guarnida de solemnitats, de detalls de refinat protocol, de ritus repetits any rere any, la comitiva frueix la beguda que dóna el caixer capellà en el seu domicili: anisats, aigua fresca, aludes, pastissets, vi dolç i un feixet de tres cigars. Després cal esperar a la tarda.

Arreplegada la qualcada, marxen a les cases consistorials, sota el balcó de les quals desfilen i saluden, un per un, sempre de menor a major. És llavors quan el caixer senyor fa la convidada a les autoritats municipals per tal que honorin amb llurs presències els jocs que celebraran al pla de

Tot Ciutadella hi cap, al caragol de Santa Clara. Allà, el baríton Joan Pons hi representa l'òpera més difícil de la seva carrera.

LLUÍS REAL

Sant Joan. Són els moments més vistosos, més intensos de la festa. Enmig d'un mar de persones, d'un oceà de rumors i somriures, els genets executen un espectacle extraordinari: ensortillar una anella al galop amb una llança, córrer abraçats en parelles a brida abatuda i rompre les carotes, també en parelles, a cops de lladrioles que porta un dels dos. La demostració equestre acaba com comença: amb un caragol.

Com a darrera funció de la qualcada, retornen dalt la ciutat, on repeteixen les corregudes a la plaça per tres vegades i el caragol de Santa Clara, a l'acabament dels quals la comitiva acompanya el caixer capellà al seu domicili, i el caixer senyor al palau. Acomodats els cavalls, els genets prenen part en la darrera beguda de l'any, que ofereix el noble, segons el mateix i escrupolós ritual del dia abans.

En el primer any del bienni, com el cas present, el caixer senyor s'acomia de tothom amb unes paraules de ritual immodificables: "Fins l'any que ve, si déu vol!" És llavors quan el caixer fadrí, en presència de tota la comitiva, retorna la bandera de la festa al caixer senyor que haurà de custodiar-la al seu palau fins al Sant Joan vinent.

Tot just hi manca una cloenda, que es produeix quan la comitiva acompanya el caixer capellà. En arribar al domicili hi ha un comiat que és solemnitat amb un darrer toc de tambor i flabiol. Tota Ciutadella ho presencia. I només unes llàgrimes melanconioses s'escolten en caure per les galtes d'un poble que sap fer festa.

Potser desconeix aquest poble secular i protector de les tradicions on és el llibre de *Les Set Sivelles*, a les pàgines del qual diuen que s'hi conté l'origen i la institució de la festa de Sant Joan. Tal volta no ho sap. Tal volta, però, són les llàgrimes de cada comiat les que han esvaït la cal·ligrafia del cor d'aquest poble, que defensa les seves festes amb set sivelles de plata.

Jordi Alzina Villalonga